

BUTLLETI

DEL GRUP D'ESTUDIS SITGETANS

Any VII

Març 1983

n.º 25

Memòria corresponent a 1982

1. Moviments de socis

Durant l'any 1982 el G.E.S. ha rebut el suport de trenta-dos nous socis amb els quals l'entitat arriba al número total de cent setanta-un associats. No hem hagut de lamentar, d'altra banda, cap baixa per defunció, si bé s'han donat de baixa, per motius de canvi de residència, dos socis. El nombre efectiu d'associats era, a 31 de desembre, de cent seixanta.

Pel que fa a alguns socis en particular, cal destacar el nomenament de Fill Predilecte del senyor Josep Matas i Puig per la Festa Major, i del senyor Ramon Planes per l'octubre d'aquest any passat. El G.E.S. fou present en els actes que se n'esdevingueren, i felicità molt cordialment ambdós associats.

2. Reunions i assemblees

S'ha reunit l'assemblea del G.E.S. en les dates següents:

22 de gener. Ventura Sella parlà sobre «Algunes qüestions del llenguatge del llatí vulgar a les llengües romàniques».

14 de maig. Anna M.ª Robert, sobre «El llibre infantil i juvenil».

18 de juny. Josep Roca i Pons, sobre «Els estudis catalans a Nord-Amèrica».

5 de novembre. Pere Serramalera, sobre «Infància i joventut del Dr. Gaietà Benaprès».

17 de desembre. M.ª Lluïsa Marsal, sobre «Salvador Marsal, periodista i escriptor».

3. Publicacions

L'any 1982, el G.E.S. ha editat dos volums dins de la col·lecció «Estudis Sitgetans» i un opuscle en la de «Quaderns». Els «Estudis Sitgetans» corresponents al números 8 i 9 són, l'un, *Dos treballs d'història de Sitges de mitjans del segle XIX*, que recull dues històries decimonòniques escrites una per Bernardí Llopis i Pujol i l'altra per mossèn Fèlix Clarà i Carbonell, històries fins ara inèdites els manuscrits de les quals han estat transcrits i anotats per Ignasi M. Muntaner, havent prologat el volum Jacint Picas i Cardó. És un llibre de gran interès anecdòtic i de lectura divertida.

L'altre, *Els sitgetans a Isla Cristina*, de David Jou i Andreu, amb pròleg d'Antoni Jutglar, que constitueix un estudi de primera mà, basat especialment en documentació de Sitges

i d'Isla Cristina, que demostra la importància dels sitgetans en la fundació d'aquella ciutat andalusa. El llibre és una interessant contribució a l'estudi de les migracions catalanes a l'Espanya dels segles XVIII i XIX.

Per al primer d'aquests estudis es rebé una important subvenció —gairebé el 80 % del cost— de la Generalitat de Catalunya a través del seu Departament de Cultura. Per al segon, el suport de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona.

El quadern és ja el número 11, i és el dedicat a *La Marina de Sitges*. Recull íntegrament la conferència que David Jou i Andreu pronuncià a la Biblioteca el dia 28 de novembre de 1981 dins dels IV Cicle de conferències sobre la mar, organitzat per la Biblioteca i el CRIS.

Pel que fa al «Butlletí del G.E.S.», en el curs del 1982 només han sortit dos números —març i setembre— i el desembre surt dintre de les primeres setmanes del 1983. Hi han publicat articles David Jou, Ignasi Muntaner, Jacint Picas, Vinyet Panyella, Magí Miret i Angels Parés.

Per a l'any 1983 hi ha grans projectes editorials en les dues col·leccions ja iniciades i, en estudi, la possibilitat d'iniciar-ne una tercera de més abast si s'obtenen els ajuts econòmics necessaris.

Amb les publicacions esmentades s'han mantingut intercanvis amb el Museu de Vilafranca, Institut d'Estudis Penedesencs, Centre d'Estudis de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova, Biblioteca Laietana de Mataró, Centre d'Estudis del Baix Llobregat de l'Hospitalet, Centre d'Estudis d'Altafulla, Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Amics dels Goigs, Monestir de Poblet i Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.

D'altra banda, el 1982 les nostres edicions han figurat a l'exposició organitzada per la Generalitat de Catalunya amb motiu dels mundials del futbol, Expocultura.

4. Activitats

El G.E.S. no ha organitzat el 1982 actes públics. Únicament hem d'esmentar: el 7 de març, visita realitzada a la biblioteca Travé de Mitologia, a Cubelles, una de les millors biblioteques del país en aquesta matèria que per gentilesa del seu propietari, senyor Frederic Travé (a.c.s.) els socis del G.E.S. van poder admirar. Per la primavera es convocaren per primera vegada els premis Josep Carbonell i Gener, establerts per la nostra entitat en memòria d'aquest personatge amb la finalitat de promoure l'interès dels estudiants de Sitges per temes d'estudi local sobre qualsevol aspecte de la vila i el seu entorn. Hi ha una doble dotació: una per a estudiants universitaris, i l'altra per a estudiants de BUP, FP i COU. En aquesta primera convocatòria no hi hagué massa èxit de participació, però amb tot el premi

es pogué atorgar. El veredict va tenir lloc el 22 d'agost: el d'estudiants universitaris quedà desert i el d'estudiants de BUP, COP i FP s'adjudicà a Jordi Artigas i Masdeu, pel seu treball *Guia artística de Sitges*.

El mes de juny s'acabà la restauració de la creu de forja que Santiago Rusiñol oferí a la tomba del seu amic Ramon Canudas, enterrat al cementiri de Sitges. El temps i la intempèrie havien malmès tant la creu fins que el 1981, coincidint amb el 50è. aniversari de la mort de Santiago Rusiñol el G.E.S. demanà i obtingué de l'Ajuntament llicència per a retirar-la del seu emplaçament i restaurar-la. La restauració ha estat feta amb un enorme coneixement de l'art de la forja pel nostre associat Jacint Sastre i Descarrega, que ha esmerçat en ella hores i hores gratuïtament i generosament. Ara, provisionalment, pot contemplar-se al pati de la Biblioteca.

Continua el recull de material de maquinària del calçat, principalment també a càrrec del senyor Jacint Sastre i Descarrega. Enguany aquest material ha augmentat notablement.

Després de tres anys d'infructuoses sollicituds, orals i per escrit, a l'Ajuntament sobre un local per al G.E.S., que volíem ubicar al petit edifici de l'Estudi Vidal, al carrer d'en Bosch, on s'havien organitzat les exposicions que fins ara l'entitat ha portat a terme, sense haver obtingut mai cap mena de resposta, el mes d'agost, l'Alcalde reuní la Junta del G.E.S. i els explicà que arran de la sollicitud que feia pocs dies l'Ateneu de Sitges, recent constituït, havia fet d'un local havia pensat de cedir l'Estudi Vidal compartit per ambdues entitats. El G.E.S. respongué que si no hi havia més remei accedia a compartir el local de manera que pogués utilitzar la primera planta i demanant a l'Ajuntament que es fes càrrec de les obres de sanejament i condicionament del local. A l'hora de la presentació d'aquesta Me-

mòria d'activitats corresponents a 1982 s'han fet algunes modificacions al local, però encara no estan enllestides.

El 22 d'agost, coincidint amb la Festa Major, i amb presència de l'Alcalde, el senyor Cap de Servei d'Arxius de la Generalitat i del senyor Capità de la Guàrdia Civil es féu l'acte de pública presentació del llibre *Dos treballs d'història de Sitges de mitjans del segle XIX* i de l'opuscle *La marina sitgetana*, dels quals ja hem fet esment. Féu la presentació l'escriptor vilanoví Oriol Pi de Cabanyes, davant d'un públic nombrosíssim que omplia de gom a gom el Saló d'Or de Maricel.

Per fi, el dia 11 d'octubre, el G.E.S. organitzà un sopar d'homenatge a Ramon Planes amb motiu d'haver estat nomenat Fill Predilecte de Sitges. No podia ser d'altra manera: ultra la tasca meritòria com a novel·lista i com a estudiós de Rusiñol i el modernisme, com a autor d'aquest llibre exemplar que és el *Llibre de Sitges*, com a escriptor selecte de tants periòdics locals i nacionals, Ramon Planes fou el principal impulsor i primer president del Grup d'Estudis Sitgetans. Per això el G.E.S. organitzà l'esmentat homenatge que fou presidit per l'honorable senyor Conseller Adjunt a la Presidència, Miquel Coll i Alentorn, i pel senyor Alcalde de Sitges, Jordi Serra, i al qual assistiren dues-centes persones. Es reberen, també, un gran nombre d'adhesions.

Per acabar, cal esmentar que el G.E.S. enguany ha fet la sollicitud oficial a la Secretaria Permanent de les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos perquè Sitges sigui la seu on es celebri l'assemblea de 1984. Esperem que tal petició es faci realitat. Amb això, el G.E.S. contribuirà a una major coneixença de Sitges i aconseguirà definitivament un lloc preeminent entre els més actius centres d'estudis locals de Catalunya.

La Cova Verda

ANGELS PARÉS CORRETGE

Tinc entre les meves mans un interessant estudi d'una part de la nostra història. Es tracta del treball realitzat per M.ª Angels Petit i Jordi Rovira amb la col·laboració d'altres estudiosos del passat de la nostra comarca com el nostre amic vilanoví Antoni Ferrer, Josep Antoni Herrera i altres, i publicat gràcies a l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona i el Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat Autònoma de Barcelona i a més amb la col·laboració del Centre d'Estudis de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú.

El treball és un ampli estudi del jaciment arqueològic denominat «La Cova Verda» que es troba en el lloc de les Coves i més concretament a la Punta de les Coves, a la desembocadura de la riera de Ribes al mar.

L'estudi en qüestió és un exhaustiu treball de les diferents cavitats que es troben en aquest indret: Coveta de la Platja de Rosers o platja de l'Home Mort, la cova Ensulsiada, la cova Llarga, la cova de Gegants, la cova dels Musclos, la coveta dels Còdols, la cova de la Massia de les Coves, etc., així com dels distints materials i restes trobats.

En Ferrer ens diu que: «Entre Vilanova i

Sitges hi ha un petit massís rocós conegut com *els Colls* (banda de terra) y *les Coves* (banda de mar)», la Punta de les Coves són «antigues sorgències de formació torbillonar que emergiren en fracturar-se el massís per la falla costera. Aquestes es troben poc fossilitzades, demostrant-nos que la seva sortida és realment recent». Per a ell i apuntant-ho com a hipòtesi «l'aspecte geològic que ofereix l'estratigrafia del jaciment excavat a la Cova Verda sembla apuntar envers unes successives immersions i emersions que jugaren un paper en la formació dels nivells del dit jaciment».

Seguidament, l'Angels Petit i en Jordi Rovira ens fan una anàlisi i un estudi de la Cova Verda i diuen: «La cova consisteix essencialment en una galeria principal oberta a l'exterior per un vestíbul actualment batut pel mar i en el qual encara es conserven les restes d'una platja fòssil. D'aquesta galeria surten quatre corredors secundaris oberts en direcció sud i dos en direcció nord, un dels quals, per les seves dimensions, segueix en importància la galeria principal. La cavitat finalitza amb una petita saleta de forma subtriangular de la qual surten algunes petites ramificacions». Malauradament l'estat de les coves, en el moment

de la campanya d'excavació-salvament, era molt precari no tant per les condicions climàtiques com pel vandalisme.

L'assentament humà ve verificat per un «muret compost de grans blocs i còdols del qual romanien un parell de filades d'alçada i que, situat a l'entrada de la galeria principal, sembla haver tingut un paper de tancament i protecció; també es troba un amuntegament de pedres considerat com a artificial pels excavadors. La cova sembla que va ésser utilitzada al complet i que fou un lloc molt adient per a fer-hi vida gràcies a les rieres que desembocaven al mar (riera de Sant Pere de Ribes) i als rius subterranis; a més, l'home prehistòric disposava d'un lloc fàcil de cacera en els aiguamolls del Pla de Sitges i a l'espaiosa àrea de platges davanteres.

La cova també fou utilitzada com a cripta sepulcral en un moment donat, com ens ho demostren les troballes de restes òssies humanes (catorze individus), però hem de tenir present que aquesta consideració no impedeix la simultània utilització de la cova com a lloc d'habitatge.

A continuació tenim un inventari dels materials trobats en aquestes excavacions i que sols esmentaré d'una manera ràpida degut a la seva abundància.

L'inventari es divideix en diferents grups segons els distints tipus de materials: material lític (pedra) com còdols de pissarra, quarsita blanca, nòdul de sílex; material ossi, un punxó (elaborat a partir d'una tibia de conill); material metàl·lic: ham de bronze, fragment d'una anella de bronze; material ceràmic: fragments de vasos hemisfèrics de diferents formes i colors: gris, gris groguenc, gris verdós, negre, marró fosc. Alguns d'ells estan decorats amb mame llons.

Altres vasos presenten decoració d'estil campaniforme. També es conserven peces tronco-còniques de grans dimensions en general i urnes de fons pla, olles (una sola peça), peces hemisfèriques i bols, com poden ésser una placa de grans dimensions reconstruïble en la seva totalitat de pasta negrosa, i nombrosos fragments de bols i peces carenades (generalment vasos).

Seria inacabable anar descrivint i exposant la nombrosa quantitat de material obtingut, per això el qui estigui interessat pot mirar la ressenya del treball que es troba al final d'aquesta síntesi, l'opuscle es pot aconseguir mitjançant el Grup d'Estudis Sitgetans que en té un exemplar.

Pel que fa al material antropològic, estudiat per Elissenda Vives, no és tan ric en els resultats d'estudi degut a l'estat deplorable dels ossos i a l'absència de cranis que no han permès fer l'estudi tipològic per veure la seva cronologia. S'han trobat cinc esquelets d'adults i nou

d'infants (dos fragments de cranis d'adults, cinc mandíbules d'adults, nou húmers corresponents a set individus i onze que pertanyen a vuit infants) també s'han trobat fèmurs, una ròtula d'adult, tíbies, etc. Esbrinant els resultats del treball antropològic s'arriba a la conclusió, pel que fa als adults, que aquests no arribaren a ésser vells i els infants oscil·len entre els tres i dotze anys, així com un individu jove menor de vint anys. Segons l'autora de l'estudi, la Cova Verda ha proporcionat restes òssies de cinc individus adults, probablement dos de masculins i un femení, i nou infants.

Pel que es veu la vida dels nostres avantpassats no era el que es pot dir ni massa llarga ni exhaustiva.

Seguint parlant d'ossos en Jordi Estévez ha estudiat les restes faunístiques: s'han obtingut restes, molt fragmentades de l'espècie *equus caballus* del porc senglar, del porc, cérvol, auroc i bisó (bovins), així com del gènere ovi i del caprí, el gat salvatge i el linx de les cavernes, el conill de bosc, la llebre i aus. Gràcies a aquestes troballes l'autor suposa el desenvolupament d'una activitat ramadera composta de cabres i ovelles.

Ara ens cal preguntar en quin moment històric varen ésser utilitzades aquestes coves i concretament la Cova Verda. Els arqueòlegs han diferenciat tres nivells. El tercer nivell, el més inferior, presenta una gran homogeneïtat, i es pot datar del Neolític final i el Calcolític antic, a mitjans del tercer mil·lenni, es pot buscar el seu paralelisme històric en altres coves: Cova de les Bruixes (Talteüll, al Rosselló), abric de Font Juvenal (Conques, Auda) jaciments de Peirairó (Cavanar, Auda) i Rossinyol (Mailhac, Auda). En general Catalunya presenta uns grans trets tipològics comuns a tots els grups culturals situats a l'altra banda del Pirineu Oriental, englobant-se en un gran grup cultural denominat *Verazià*. Els nivells segon y primer es poden situar en el Bronze antic i mitjà, ja que en ells s'han trobat ceràmiques del tipus *Vas campaniforme* i *Vas polípod* (Bronze antic) i del Bronze mitjà: Vas geminat i fons plans amb empremtes d'estora.

«QUADERNS DE TREBALL 3

El jaciment arqueològic de la Cova Verda i alguns problemes del neolític i l'edat del Bronze a Catalunya.

Estudi realitzat per Angels Petit i Mendizàbal i Jordi Rovira i Port.

Editat per l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona i el Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Barcelona, 1980.»

El document de dotació de l'Església de Sant Miquel d'Olèrdola (5)

EXPLICACIÓ DEL TEXT (continuació)

Farraginal (1. 78) era un camp de farratge per a les bèsties, que a voltes era espontani, però més sovint sembrat artificialment. Acostumava a ser de dimensions reduïdes, tancat i localitzat prop dels habitatges humans i dels

estables.¹ Potser per això, Morgat, donador d'un farraginal, el lliurà juntament amb una *spelunca cum casale* (1. 79-80), una cova i el (seu) casal, probablement els que hi havia al costat. *Casal* en aquesta època és un mot ambigu, ja que

a més del sentit ben manifest de *casa*, també tenia el de solar apte per a ser edificat.² Penso, però, que aquest era un significat més propi d'àrees urbanes, i que en el cas d'Olèrdola cal entendre simplement *casa* o *casal*. És interessant d'advertir la relació que s'estableix entre la cova i la casa annexa: no es diu *una casa amb la seva cova*, sinó *una cova amb la seva casa*. I és que la cova era l'element principal. Eren apreciades com a bon recer per a la pluja i com a bona protecció contra els rigors climàtics, molt millors certament, que no les rústegues cases de terra premada o fang i ramatge que hi havia en aquell temps.³ Probablement, l'*spelunca* d'Olèrdola devia ser una d'aquestes coves amb una petita casa que ampliava la seva superfície.⁴

Una *sesterada* (l. 80) és la sisena part d'una mujada, és a dir, una mica més de 800 m², superfície equivalent a uns dos camps de bàsquet.⁵ En aquest mateix paràgraf, hi ha tres noms que tant podrien ser considerats comuns com propis, i no tenim documentació suficient per a preferir una o altra interpretació. Són els de *Tortas* (l. 83), *pozolo*, (l. 85) i *tresorno* (l. 86 i 92). De bones a primeres, hom pensaria que són comuns, veient que van precedits per l'article *ipso/ipsa*, versió llatina de l'article salat *es/sa*, que era l'usat a tot Catalunya en el segle x, en comptes de l'actual *el/la*. Aquest fet, però no és decisiu. Tothom sap, que, encara que en proporció minoritària, hi ha noms propis catalans que porten article (El Vendrell, La Bisbal, L'Hospitalet, El Masnou, etc.). La paraula *Tortes* té el sentit de girades, torceres, camins no rectes. L'he posada amb majúscula, si bé no és segur que es tracti d'un nom propi. M'ha inclinat a fer-ho l'existència, encara avui, del torrent de les *Tortes*, que desemboca a la ribera del riu Foix, quilòmetre i mig al nord-oest de la població de Cubelles.⁶ Possiblement no és el mateix lloc que s'esmenta al document d'Olèrdola, però demostra que el mot *Tortes* és, i pogué ser, un topònim.

El *pozolo* (l. 85) és una paraula amb la que s'expressa un *pou petit*. És un diminutiu equivalent a *pouet*. La paraula s'ha conservat com a nom de lloc: hi ha un *Puçol* a 9 quilòmetres de Sagunt, i un altre a uns 5 quilòmetres d'Elx, i a Itàlia, prop de Nàpols, la ciutat de *Pozzuoli*. Falta però cap exemple més proper, que mogui també aquí a entendre aquest *pozolo* com a nom propi. El dubte però roman. El *tresorno* (l. 86 i 92) apareix en el text com una única paraula, com es dedueix del signe de continuació que hi ha al final de la línia 86 unint *tres* i *orno* que és a la línia següent; per altra banda, *orno* hauria d'estar en plural si fos un mot separat de *tres*, ja que hi hauria de concordar en nombre. En canvi es tracta d'una paraula única i en singular com ho demostra el seu article *ipso*, també singular. *Corno*, corn, equivalents a *racó*, i *tresorno*, que es podria traduir per *tricorn* o *tresorn*, ha d'indicar un espai, plaça o camp, de forma triangular, amb tres angles, racons o corns.⁷ Coromines esmenta l'existència d'un lloc dit els *Tres Corns* al Bages, i d'un altre a Sant Feliu de Boades.⁸

Entre les donacions fetes a l'església d'Olèrdola hi ha també un *herilio* (l. 87). Si catalanitzem aquesta paraula, d'acord amb la que seria la seva evolució fonètica normal, tenim el mot *erill*. Com en altres casos, aquest mot no és avui d'ús comú, però s'ha conservat a la toponímia. Hi ha el poble d'*Erill* a la vall de Boí i la fortalesa d'*Erillcastell* prop de Pont de Suert. El primer d'aquests dos topònims es troba ja en el segle xi.⁹ Però, què era un *erill*? Po-

den aventurar-se dues interpretacions. Consta en asturià, castellà i aragonès l'existència del mot *ero*, «camp conreat».¹⁰ Si aquesta mateixa paraula existí en català antic, *erill* podria ser un petit camp de conreu. També pot entendre's com diminutiu d'*era*, amb el sentit propi d'aquesta paraula, o amb el d'espai lliure, o amb el de pati o corral. Hi ha la dificultat derivada del fet que una paraula femenina originí un diminutiu masculí, però tal dificultat no és tan grossa des del moment que també procedeixen d'*era* els mots masculins *eral*, *erer* i *erol* i en castellà *erio*.¹¹

La donació d'Altimir va ser un *viridiacario* (l. 87). Un *viridiacario*, també dit a voltes *viridiario*,¹² és en català un *verdeguer*, paraula que s'ha conservat també a la toponímia, però sobretot com a cognom.¹³ Recordem el nostre poeta Jacint Verdaguer. *Verdeguer* és un camp verd, ple d'herba, per a pastura dels animals.¹⁴ Per tant el seu significat és semblant al de *faraginal*. El *verdeguer* ofert tenia unes dimensions de 15 per 6 *dextros* (l. 88 i 89). El *destre* és una mesura de longitud, equivalent a 2,796 metres,¹⁵ per tant aquest camp era d'uns 42 per 17 metres, com dos camps de bàsquet posats un a continuació d'altre.¹⁶

La paraula *marciola* (l. 91) és de difícil interpretació; intentem-la. Es tracta d'un adjectiu que designa alguna qualitat de les vinyes: es parla en el text d'*ipsa uinea marciola*. *Marciola* sembla ser un diminutiu de *marcia*, i *marcia* ha de ser un adjectiu derivat de *marcus*, i *marcus* significa *martell*. D'acord amb això *uinea marciola* vol dir *vinya amartellada*. Sembla estrany aquest qualificatiu donat a una vinya, però és que els sarments d'una vinya jove tenen forma de martellet. Ens trobem, però, amb el problema, que aquestes vinyes des del segle x¹⁷ i sense excepció han rebut a Catalunya el nom de *vinya mallola*, *mallol* o, amb ieisme, *maiol*,¹⁸ paraula que té un origen i evolució paral·lels al que he descrit per al mot *marciola*: *malleus* significa *martell* i de *malleus* ve *malleola*, és a dir de forma de *martell*. És possible, que antigament hi hagués dos adjectius sinònims, *marciola* i *malleola*, dels quals sols hauria perdurat el segon. En castellà, trobem un cas que ens pot servir de terme de comparació. L'arç blanc s'anomena en castellà *majuelo* que és el paral·lel fonètic del *mallol* català, encara bé la cosa significada no sigui la mateixa. Doncs bé, el *majuelo* té també el nom de *marzolet*,¹⁹ paraula nascuda de la *marciola*, que estem estudiant. Penso, per tant, que hi ha cert fonament per a establir una relació clara entre *marciola* i *mallola*, i donat que el primer mot ha desaparegut del nostre lèxic he pres el segon per traduir-lo, fins que algú pugui donar una explicació més encertada per a resoldre aquest problema. Finalment i per a no deixar res sense dir, cal recordar que hi ha un ocell, el *marçol*, que fa el niu als ceps, i que potser podria ser un record de l'antic adjectiu de *marçola* aplicat a les vinyes.²⁰

Una *semodiata* (l. 91) és *mitja mujada*, és a dir l'extensió d'un quart d'hectàrea.²¹ L'apòstol Pere, que abans havia estat qualificat de *clauigeri* (l. 24), posteriorment (l. 99) és anomenat *clauiculario*. Ambdues paraules volen dir *clauer*, i recorden el passatge evangèlic en què Pere rep de Crist la possessió de les claus del regne del Cel,²² gest simbòlic que ha originat que la interpretació popular hagi convertit l'apòstol en el porter celestial. El sacerdot Seniofred té el càrrec d'*archipresbiter* (l. 106), *arxiprest* o cap de preveres. Versemblantment, la llista de deu sacerdots que segueix, és la dels qui tenien cura

de les esglésies sufragànies de la d'Olerdola, i en tal cas, la dignitat arxiprestal de Seniofred tindria com ara sentit territorial: l'arxiprest seria el delegat del bisbe per a tota la demarcació olerdolana. Tots els noms esmentats a continuació són *presbiteri*, *preveres*, tret de Audegarius, anomenat *sacerdos*, *sacerdot* (l. 107). *Presbiter* i *sacerdos* són paraules sinònimes, i no crec que hi hagi cap raó especial per a haver donat a Audegari un títol diferent del dels seus companys.

Signa com a autor del document Ervigi *prevere* i *iudex* (l. 111), *jutge*. ¿Què s'entenia en aquell temps per jutge? Dins d'Europa, Catalunya presenta el cas excepcional, sols compartit amb Itàlia,²³ de posseir un cos de jutges professionals, que estaven a disposició del seu comte o dels d'altres comtats i anaven on els seus serveis eren necessaris. Els jutges eren persones de gran prestigi, formats a les escoles catedrals, clergues en la majoria dels casos. Les coneixences que feien i la informació que posseïen sobre les situacions conflictives en què es trobaven les propietats i béns, els permetia d'aprofitar les ocasions en què es podien fer bons negocis, i generalment eren o esdevenien rics. A més dels judicis, intervenien en tota mena d'afers com a consellers o amigables componedors, així com en la redacció de testaments i escriptures.²⁴

A continuació de *iudex*, trobem en el text una paraula força enigmàtica: *quigamas* (l. 111). Com pel que fa a *codrus*, l'ha estudiada Joan Bastardas.²⁵ Cal però avançar, que Bastardas ha llegit malament el text, el qual no diu, com ell afirma, *quigramas* sinó *quigamas*, sense la *r*. Així doncs, l'explicació que ell aventura pot ser encara possible però menys segura. No es pot dubtar, que *quigamas* fou una mala lectura del

copista dels *Libri Antiquitatum*, que va trobar una paraula que no coneixia, i va traslladar-la com va poder, sense entendre el seu sentit. Com que no correspon a cap mot llatí conegut, cal suposar que és una abreviatura, i que el copista ha omès de reproduir els senyals de contracció. Ara nosaltres hem d'invertir el procés, i mirar de refer la paraula de la qual *quigamas* és abreviatura. He temptat diverses possibilitats, però cap no m'ha convençut. Bastardas pensa que el mot original fou *quirogramas*. L'abreujament consistí en la supressió de la síl·laba *ro* i de la *r* que va després de la *g*.²⁶ El mot reconstruït, *chirogramas*, és d'origen grec, però es troba ja en una forma semblant, *chirographos*, a Ciceró, Suetoni i Juvenal. Per tant, entra en el camp de les possibilitats que Ervigi el conegués. És una paraula força rebuscada, però ja he dit que al nostre jutge li agradaven aquestes filigranes literàries. Sembla que *chirographus* tampoc no és absent dels textos medievals: al Glossari de la Llatinitat Mitjana a Catalunya es cita un *chirografare* i un *cyrografaretur*.²⁷ Per tant, i a manca de millor explicació,²⁸ es pot acceptar aquesta solució, sense excloure que potser en poguem trobar una altra de més satisfactòria. El que sí sembla que és segur d'acord amb el context, és que *quigama* ha de voler dir document, text, escriptura, o qualsevol altra paraula equivalent.

Per acabar aquest capítol d'explicació del text, advertim que les *dues lletres sobreposades a la línia 10* (l. 113-114) fan referència a una correcció feta pel redactor, que fa constar que són autèntiques i no afegides per alguna persona no autoritzada.

IGNASI M.ª MUNTANER

NOTES

1. Pierre BONNASSIE: *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, 2 vols., Barcelona (Ed. 62) 1979-1981, vol. 1, p. 409; BALARI Y JOVANY: *Orígenes històrics de Catalunya* (reedició), 3 vols., Sant Cugat (Inst. Int. de Cult. Romànica) 1964, p. 651.

2. BALARI, o.c. p. 617; cf. *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, Barcelona (CSIC) des de 1960.

3. *Història dels catalans* vol. 2, Barcelona (Ariel) 1970 (2.ª ed.), p. 899; BONNASSIE, o.c. vol. 1, p. 380; *Història de Catalunya*, 6 vols., Barcelona (Salvat) 1979, vol. 2, p. 158 ss.

4. Es parla de coves troglodítiques a Olerdola a: Joan Virella Bloda: *Habitacles troglodítics* (a *Miscel·lània penedesenca* 1980. III, Vilafranca del Penedès (Inst. d'Est. Penedesencs, 1981), p. 268 s.)

5. BALARI, o.c., p. 656.

6. Cf. el mapa de l'Àrea Metropolitana.

7. Sobre l'existència de camps triangulars i trapezoidals, cf. *Història de Catalunya*, Salvat, o.c., p. 164.

8. Joan COROMINES: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (3 vols. fins ara), Barcelona (Curial) des de 1980, vol. 2, p. 937.

9. Des de 1067. BALARI, o.c., p. 137.

10. Joan COROMINES i J. A. PASCUAL: *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (4 vols. fins ara), Madrid (Gredos) des de 1980, vol. 2, p. 653 s.

11. COROMINES, *Dic. etim.*, v. 3, p. 417 s., *Dic. crit.*, v. 2, p. 653.

12. BALARI, o.c., p. 651.

13. Cf. *Diccionari Català-Valencià-Balear*.

14. BALARI, o.c., p. 651; BONNASSIE, o.c., v. 1, p. 397 ss.

15. BALARI o.c., p. 655.

16. Sobre les diverses classes de camps de conreu de forma allargada, cf. *Hist. de Cat.*, Salvat, vol. 2, p. 163.

17. BONNASSIE, o.c., v. 1, p. 392.

18. Recordem per exemple el *mas Maiol*, dintre del terme de Sitges.

19. COROMINES, *Dic. crit.*, v. 3, p. 780.

20. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Aquest diccionari explica *marçol* com derivat de *març*, però caldria veure si aquesta afirmació té fonament sòlid.

21. BALARI, o.c., p. 656.

22. Mateu 16, 19.

23. BONNASSIE, o.c., v. 1, p. 163.

24. Per a tot aquest tema cf. les interessants explicacions de Bonnassie, o.c., p. 160-177.

25. *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Barcelona (Ariel) 1973; Joan BASTARDAS i PARERA: *Nota sobre la influència dels glossaris en el llatí medieval català*, p. 69.

26. Aquesta segona supressió no l'ha considerada Bastardas per la mala lectura que ja he esmentat.

27. *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae*, o.c., col. 492.

28. Tots els textos, tant clàssics com medievals, donen la forma *chirographus* i *chirographare*. Tant la *ph* com el seu possible substitut *f* són lletres molt difícilment confusibles. Per tant, costa d'entendre l'origen del mot *chirogramma*, amb *m*, que sembla no testimoniat. Per això l'explicació de Bastardas, tot i ser possible, no és satisfactòria.

Gaietà Benaprès i Mestre (1848-1970)

(1)

Introducció

A través de la història, al compàs de l'evolució de la humanitat, la medicina ha seguit un llarg camí. Han passat milers d'anys des del primitiu metge-bruixot fins al metge d'avui dia, rodejat de computadores i altres aparells complicats, inaccessibles als malalts.

Però voldria destacar, dins d'aquest llarg procés, un dels moments importants d'aquesta evolució, quan la medicina de Claude Bernard vers 1870 promou una nova era, eminentment científica i a la vegada personal, quan apareix el clàssic *metge de capçalera*, que remarca la unitat dels fenòmens vitals existents entre els éssers que poblen el món, que atén els malalts, no sols en el cos, sinó també en l'esperit, que és com pare de la família i amic del poble, dels desvalguts, a qui tots recorren per demanar-li consell i a l'ensems remeiar les seves desventures.

Aquest home treballa, estudia, investiga i es sacrifica pels altres. És un humanista, un home variat i plural, imparcial i a la vegada apassionat pel bé de la comunitat. Veu els fets locals com des d'un alt turó, i quan arriba l'hora es sacrifica, empunyant la vara de l'alcaldia. Rep els atacs de tots, intenta apaivagar-los, i a la fi, ja mort, li reconeixen la seva altesa de mires sitgetanes, nomenat-lo fill predilecte, i oferint a la posteritat un monument per tal que perduri el seu nom.

Aquest metge humanista fou en Gaietà Benaprès i Mestre.

1. La seva infància i els seus estudis

Gràcies a la documentació guardada per la família Benaprès, principalment per la poetessa *Rita Benaprès i Mestre* (1877-1968), servada avui dia a l'Arxiu Històric Municipal de Sitges —merces a la gentilesa de l'esmentada família— sabem que el nostre biografiat *Gaietà Benaprès i Mestre* (1848-1907) fou el fill pòstum i únic del farmacèutic sitgetà *Joaquim Benaprès i Porta* (1818-1847) i de *Conxa Mestre i Puig* (1822-1891).

S'havien casat el 29 de març de 1847 a Sitges, sense que poguem precisar si fou en el santuari de Nostra Senyora del Vinyet o a l'església parroquial.¹ Ell havia arribat als 29 anys, era farmacèutic des dels 23 i fill del també farmacèutic sitgetà *Gaietà Benaprès i Roig* i de *Maria Porta i Ballester*, la qual era natural de Mont-roig. Ella, *Conxa Mestre*, tenia l'edat de 22 anys, i era filla de *Salvador Mestre i Roig* (1794-1829) i de *Joana Puig i Fabré* (1804-1879), ambdós naturals de Sitges.

Anaren a viure a casa del pare d'ell, al carrer Major número 4, i feia un mes just ell tot sol portava la farmàcia, segons llegim en una participació que féu repartir per les cases de Sitges i que diu:

«Don Joaquín Benaprés y Porta, licenciado en farmacia, participa a usted, haberse encargado por sí solo del establecimiento que tenían sus antecesoros en la calle Mayor de esta villa, en la cual, renovado y provisto completamente, despachará por precios módicos con el esmero y escrupulosidad que requiere su facultad, los pedidos que usted se sirva hacerle... Para más comodidad de sus favorecedores, se hallará en este establecimiento un surtido de utensilios qui-

rúrgicos de goma elástica y otras materias que se expendrán sin recargo de precios del que se adquieren en la capital del Principado.

Sitges, 28 de febrero de 1847.»²

No durà gaire la joia del casament. Emmalaltí el 17 de novembre d'aquell any, d'una «fiebre consuntiva lenta» —molt possiblement una septicèmia—, el combregaren el 19 de desembre i morí el dia 21 del mateix mes.³ La seva muller estava embarassada de nou mesos, i als pocs dies donà a llum un infantó. Era el 4 de gener de 1848, precisament més a les 15.30 hores.⁴

Mes, parem atenció a la següent notícia, que ens donarà una mica de llum sobre la lluita que hi va haver entre el sogre i la nora per la tutoria del nou nat, i que va durar sis anys. El dia 31 de desembre de 1847 —per tant nou dies després de la mort del marit i quatre abans del part—, el notari de Sitges, Manuel Torrens de Papiol, és cridat per Gaietà Benaprès i Roig, a fi de donar lectura al testament que li havia lliurat el senyor Gaietà Benaprès i Porta: «estant detingut en lo llit de malaltia grave, me ha entregat la present plica, dient i afirmant contenia son testament escrit de sa pròpia mà». Porta la data del 20 de desembre de l'any de la mort.

En ell, nomena marmessors el seu pare i el seu cunyat, Bartomeu Romeu i Casañas. Deixa usufructuària dels seus béns la seva muller Conxa Mestre i Puig, tant dels crèdits com dels béns i finca que té en el lloc de Mont-roig, província de Tarragona, «que són meus» —així ho remarca—, encara que no podrà prendre possessió la seva muller de l'usdefruit mentre el seu pare estigui viu, ja que ell és usufructuari dels dits béns de Mont-roig, «que van vindre de la meua mare», i de la qual ell és hereu. Vol que la seva muller sigui usufructuària, fins que «el pòstumo que nasquia de l'actual embaràs de la mia esposa arribi a la edat de 25 anys». A més dona al dit fill pòstum tots els béns hagués i per haver, així com els que li corresponguin, i retorna a la seva muller la dot de 2.000 lliures.⁵

Per tant, la mare, Conxa Mestre, va haver de lluitar i pledejar per defensar els seus drets del seu fill, ja que el seu difunt marit era l'hereu i únic baró dels fills d'en Gaietà Benaprès i Roig. Els altres tres eren noies: Gaietana, casada amb Bartomeu Romeu i Casañas, Maria, casada amb Pelegrí Bori i Sardà, i Salvadora, casada amb Magí Soler i Casañas.

El plet començà amb una avinença feta per «tres hòmens bons», que redactaren una acta amb data de 10 de maig de 1848, acompanyada d'un quadre genealògic molt interessant, ja que arriba a tres generacions, fins un *Lluç Benaprès*, que sembla que era mariner, i que el 3 de juny del 1687 compra una peça de terra a Bartomeu Llopis i Sabater. A l'esmentada acta els tres homes bons opinen que el nostre biografiat té dret a la meitat dels béns vinculats a nom de l'avi, en raó del que estipulen els capítols matrimonials fets davant del notari de Sitges Manuel Llopis el 19 de maig de 1768 entre Gaietà Benaprès i Francesca Roig, que fundaren un vincle real i a perpetuïtat. Per tant, el seu primogènit, Gaietà Benaprès i Roig, sols té dret a disposar lliurement de la meitat dels béns vinculats al matrimoni, en tant que l'altra meitat ha de passar al seu hereu o al fill d'aquest.⁶

Veiem, per tant, com Conxa Mestre i Puig, vídua de Benaprès, defensava els interessos del seu fill. Era una «mujer de claro ingenio, trato ameno, caritativa y con grandes simpatías en la población», ens diu la seva nota necrològica en descriure'ns-la.⁷ En aquells anys va haver d'actuar amb vigor, pledejant, fins que aconseguí el ganxí de la tutoria del seu fill en lluita amb el seu sogre davant del jutjat de primera instància de Vilafranca del Penedès. Era el 10 de juliol del 1854 quan va obtenir la rendició definitiva del seu sogre i dels cunyats: cobrà la llegítima del seu marit, per valor de 3.200 rals, i obtingué del seu sogre una pensió alimentària de 40 duros anuals a canvi de retirar del jutjat les demandes que tenia presentades i de renunciar als béns i finques de Mont-roig.

Dos anys després, el 7 de gener del 1857, el seu sogre, l'apotecari Gaietà Benaprès i Roig, firma poc abans de morir una acta de conciliació amb la seva nora, assenyalant les finques de què disposarà el seu nét a la seva mort.⁸ Són: Una peça de terra en el lloc del Coll, en la Madriguera, de quatre mujades de vinya i cereals; una vinya en la partida de Santa Bàrbara, en la Madriguera, de quatre mujades; una vinya en la partida dita d'en Sellarès, de dues mujades; una peça de terra de vinya i sembradura en la partida dita del Vinyet, a l'Estanyol; una altra peça de terra situada en la partida de Cap de Grills, a l'Estanyol; una altra peça de terra en la partida dita con Milà de Baix, a la Madriguera. Va prendre possessió definitiva d'elles, com a tutora del seu fill, el 18 d'abril de 1859, ja mort el seu sogre.

Hem fet tota aquesta disgressió, referent a la mare del nostre biografiat, perquè sempre fou la soca vella de l'arbre, que aguantà tota la casa mentre visqué. El seu mateix fill, el «Caietano» com ella l'anomenava, sempre li conservà un gran respecte, i no feia res sense consultar-ho a la «mama».

Mentrestant, el noi creixia. Era els ulls de la seva mare i de l'àvia —l'altra «mama»—, la senyora Joana Puig i Fabré (1801-1879), vídua de Salvador Mestre i Roig (1794-1829). Així trobem escrit en la interessant llibreta en què la senyora Conxa anotava els fets principals:

«Dit Cayetano Benaprès y Mestre, en la edat de tres anys, li preguntaren què carrera prendria quan seria gran, y ell contestà que volia ésser metge, y contestà que de mi se'n parli bé de bé, per ser admirat per tots.»

I més endavant trobem aquesta altra anotació:

«Dit Cayetano Benaprès y Mestre, el dia 17 de agost de 1855 —per tant tenia 7 anys— tingué uns ataquets nerviosos a les onze menes quart de la nit, y a les dotze y mitja lo estremunciàrem, y el dia 18 li repetiren, però luego cesaron y curà del tot, y per dit cas prometérem...»

Aquí va escrita la promesa que aquella mare, atribulada, plorosa en veure que perdía el seu fill, va fer a la Mare de Déu dels Dolors i a altres molts sants, i que per respecte a la promesa i a aquells moments no copiarem. I acaba així dita anotació:

«...y ya mai més tingué cap enfermetat, y esto hasta avuy dia 15 de agost de 1863, que faç aquest escrit.»

Fins als tretze anys estudià en la vila de Sitges, tenint per mestre el senyor Mariano Gabarró. Dos elements ens permeten jutjar que el noi era avantatjat i espavilat. Per una part un conjunt de 19 cartes, escrites en castellà com a exercici de calligrafia en una llibreta de 15 per 21 centímetres, que ocupen els onze primers

fulls, i que la seva mare, la senyora Conxa, guardà, afegint a l'acabament aquesta anotació:

«Esta libreta es de mi memoria lo que quiero conservar siempre, contiene cosas memorables para mí. Conxa Mestre de Benaprès.»

Dèiem que són dinou cartes, escrites en castellà i com a exercici de calligrafia. Hi ha corregits els accents i alguna que altra falta, ja d'ortografia, ja de redacció. La lletra és de tipus anglès, inclinada, molt acurada, encara que a poc a poc es va deformant i es perd l'estil impecable de la primera. Les onze primeres les firma amb el seu nom complet i signa amb un dibuix al seu entorn, com si fos una orla, que vol realçar el nom que embolcalla, com si volgués destacar la personalitat de qui firma, egolatria del noi que sobresurt dels altres de la classe. La temàtica és molt variada, imaginativa, no sols pels personatges a qui van adreçades, sinó que també ens exposa les converses casolanes o de carrer que el noi ha oït: l'herència del pare mort, els parents d'Amèrica que no tornen, la pensió alimentària que li passa l'avi, o bé explica a la seva mare les vacances que passa a casa d'un amic. Cada una és de temàtica diferent.

La primera, com és lògic, va dirigida al seu mestre de Sitges:

«Sr. Mariano Gabarró. Sitges.

Muy Sr. mío, apreciado y mi respetable maestro: ...»

El felicita per la pasqua de Resurrecció i li demana perdó per no fer servir millors expressions, emparant-se «por mi edad», i deu fer-li algun present, perquè acaba escrivint: «Tomará la voluntad de este discípulo suyo».

La segona va dirigida a un tal «Sr. D. Leovigildo Camestano» —recordem que aleshores feien aprendre els noms dels reis gòts de memòria i de correguda— al qual parla de les festes de Setmana Santa i de les processons. És un amic íntim a qui tuteja.

La tercera va dirigida a un altre personatge imaginari, «D. Nicomedes Galtaxeno», a qui dóna consells, dient-li que demani perdó als seus pares, ja que tot fill pròdig l'obté. Per la forma en què està escrita i per les reflexions que li fa, demostra ésser d'una intel·ligència superior a la seva edat de 10 anys, i a la vegada molt pietós.

La quarta és adreçada a «D. Obdulio Dosmossebastorum y Salocrates» —es nota que estudiava llatí— al qual reclama amb paraules enèrgiques i bons arguments l'estipendi a què té dret. Era un dels temes de lluita entre la seva mare i l'avi, i, mort aquest, amb la seva tia Gaietana, l'hereva, muller de Bartomeu Romeu i Casañas.

Ens estendríem considerablement, comentant aquestes onze primeres cartes, en què la calligrafia cada vegada, encara que molt lentament, es va convertint en una lletra rodona, més fina, sense ombrejar.

La tretzena és la primera carta en què firma únicament amb les inicials «C. B. y M.», com continuarà fent fins a la darrera. La lletra és ja més arrodonida, no tan elegant, i demostra un caràcter més pràctic. És molt imaginativa i convida un seu amic amb motiu de l'arribada del rei, al qual anomena amb les inicials «S. M.». Totes les restants, amb l'excepció de la darrera, es refereixen a temes comercials. alguna d'elles amb un cert to agressiu, i subratlla alguna frase per donar-li més força.

La darrera està dirigida a un personatge real, un cosí segon, José Antonio Benaprès y Gil, al qual tracta de «Mi querido amigo», dient-li que

està assabentat de la seva arribada des de Montevideo, desitja tenir-ne notícies directes i espera abraçar-lo ben aviat, com també «mi mamá y abuela» estan contentes de la seva vinguda.

Si repassen un xic l'arbre genealògic dels Benaprès, trobem que un germà del seu avi, Josep Benaprès i Roig, doctor en medicina que exercia a Sitges, casà amb Magdalena Rovira, i entre els seus fills, un, Antoni Benaprès i Rovira, nascut l'any 1808, casà amb Carmen Gil de Ruinoso i Villanueva, filla del relator del Consejo Superior de Castilla, Simon Gil de Ruinoso. Aquest matrimoni vivia al carrer Major número 41 de Sitges, i entre els diversos fills que van tenir, el dia 11 de gener de 1846 nasqué el citat José Antonio, que era, per tant, dos anys més gran que el nostre biografiat.⁹

L'altre element de judici que ha arribat a les nostres mans és un gran dibuix a ploma de 42,5 per 30 centímetres. Representa un conjunt de 21 cartes de joc, amb dibuixos o figures molt diverses, llançades sobre la taula i disposades irregularment encara que artísticament, i en el centre d'un marc afiligranat hi ha escrit amb lletres grans «DEDICADO A SU MADRE Y ABUELA. CAYETANO BENAPRÉS Y MESTRE». El text està distribuït en cinc línies, semblants a un quadre possat damunt de les cartes. En ell, es demostra imaginació i bon gust en la composició, encara que és mancat del sentit de la perspectiva i dels volums. En resum, un dibuix

propi d'un noi de dotze anys.

Arribà l'hora d'estudiar el batxillerat. Tenia tretze anys i el portaren intern al col·legi dels senyors Carreras, a Sant Gervasi. Ens ho manifesta la seva mare a l'esmentada llibreta d'anotacions:

«A l'any 1861, dia 1er. de setembre, lo portàrem al col·legi de los srs. Carreras en Sant Gervasi...»

Qui els va recomanar l'esmentat col·legi? Aquesta pregunta se'ns va acudir en llegir aquesta nota. Buscant entre els papers de la família Benaprès, trobem algunes convocatòries de l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona, amb seu a l'edifici de la Rambla dels Estudis, que havia pertangut als Jesuïtes. Dites paperetes de convocatòria les aprofità més endavant el jove Benaprès per a escriure al darrera anotacions i esborranys de diversos treballs, que més endavant esmentarem. Una d'elles, dirigida a l'acadèmic senyor Mariano Maymó, comunica que el senyor Mestre llegirà la Memòria el dia 21 de juny de 1863. De dita acadèmia també eren socis els germans Frederic i Carles Carreras, per tant, un germà o cosí de la senyora Conxa vivia a Barcelona i era membre de dita acadèmia, i aquí tenim la raó perquè portessin el noi a estudiar al col·legi dels germans Carreras.

PERE SERRAMALERA I COSP

NOTES

1. A. H. H. S.: Registre Civil, Casaments, vol. 1. Any 1848. Anotació 13=13/48.
2. A. H. M. S.: Llegat Gaietà Benaprès.
3. A. H. M. S.: Llegat Benaprès. Caixa Gaietà Benaprès. Llibreta Conxa Mestre, full 31.
4. *El Eco de Sitges*, n.º 1.077. A. H. M. S.: Registre Civil, Naixements, vol. I.

5. A. H. M. S.: Llegat Benaprès. Caixa Gaietà Benaprès.

6. A. H. M. S.: Llegat Benaprès. Caixa Gaietà Benaprès. Acta d'avinença de 10 de maig de 1848 signada a Barcelona, per Pedro Nolasco Vives i Cebrià, Joseph Buigas, i Joaquim Ruyna i Laerca.

7. *El Eco de Sitges*, n.º 248.

8. A. H. M. S.: Llegat Benaprès, Caixa Gaietà Benaprès.

9. A. H. M. S.: Registre Civil. Naixements.

Amb el suport de la

**Caixa de Pensions
per a la Vellesa i d'Estalvis
“la Caixa”**